

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS: 1988 vagy 1989

A klasszikus modernségnek az egyik sajátossága - a hipotetikus-deduktív természettudományon, elsősorban: a matematikai fizikán, a vele összhangra törekvő szisztematikus filozófián (Descartes-tól Kantig), a rá alapozott technikán és gépesített iparon kívül - a történeti érzék. A fölvilágosodás (és önkritikája) előtt a történetírásban indítékok gyanánt az egyetemes és örök emberi természet általános határozmányai szerepeltek. A történeti érzék megszületése óta két intuitív szabályt ("rules of thumb") kell betartania az emberi dolgokon elmélkedőnek: emlékezetébe kell vésnie, hogy 1. régen másképp volt, és 2. másutt másképp van.

Különös módon ma minden bölcsészstanár arról számolhat be, hogy a kartársaiból vagy diákjaiból álló akadémiai hallgatóságnak egyre nagyobb szemléleti nehézségei támadnak e két egyszerű és mintegy kétszáz esztendeig kiválóan működni látszott prudenciális szabály alkalmazásakor.

A klasszikus modernség másfajta jegyei is mintha kopnának, de a történetiséggel kapcsolatosakkal általános bajok vannak. Ezek a bajok nem újszerűek, csak egyre elterjedtebbek, és egyre nehezebbé teszik a társadalmi problémák (s ilyen probléma a múlt, de nem csak a múlt) tárgyalását.

Mi sem illusztrálja jobban a történetiség és a történeti érzék válságát, mint az "emlékezet"-re hivatkozó filozófiai, szellemtudományi és publicisztikai közbeszéd elharapózása, amelyben komoly szerepet játszott éppen az Annales-iskola utolsó stádiuma (vö. Pierre Nora műveivel) és az újabb historiográfia, amely immár nem tudománytörténet, hanem a képzetlen közönség múltjáról való tudomásának (és a reflexió nélküli kultúrának: "kultusztörténet", "emlékhely"-stratégiák) művelődésszociológiai és kultúratudományi vizsgálata. Ennek a beszédnek a hétköznapi csevegésbe való lesüllyedése - bár ez nem az oka a történeti érzék válságának, hanem a kifejezése vagy a következménye - olyan mindennapos fordulatokban ölt testet, mint a történelmi tudatlanság mentegetése avval, hogy az illetők semmit se tudhatnak pl. a sztálinizmusról, mert "akkor még nem éltek". Gibbon, Mommsen, Bachofen, Frazer, Nietzsche és Renan sem élt az ókorban, mégis mintha sejtettek volna róla egyet-mást.

Ez a mindenfelé hallható kifogás hajmeresztő. Az ún. művelt közvélemény mára elfogadta, hogy az emberi világ, a kultúra megismerésének határvonala a mindenkori jelen és a tetszőleges lokális jelenlét. Evvel minden emberi gondolat és cselekedet dimenzióinak aggasztó ellaposodása jár együtt. A tünetek önmagukban néha csak komikusak, s olykor hajlamosak vagyunk őket egyszerűen a tanulatlanság számlájára írni. Megfeledkezünk róla, hogy a történelemmel való visszaélés - a hamis aktualizálás, a délibábos legendaalkotás, a kontextus kiiktatásával előadott vádaskodás és bűnbakteremtés, illetve szerecsenmosdatás, a politikai hagyományoknak a kontextusok végletes leegyszerűsítésével végrehajtott démonizálása vagy kritikátlan fölmagasztalása - habár (mint manipuláció) nyilván nem új, ám a történeti érzék elhalványulásának a hátterén megy végbe, ezért az esetleges ténybeli ("wie es eigentlich gewesen") ellenvetésekre egyszerre kaján és kackiás relativista válaszok érkeznek, vagy az írástudók már csak tehetetlenül legyintenek a hamisság egyre növekvő tömegére.

Remekül bizonyítja a személyes tapasztalat irrelevanciáját a rendszerváltás eseményeire való

"emlékezés". A rendszerváltás historiográfiája semmivel se kevésbé mitologikus, mint az 1848-i vagy az 1918/19-i forradalmaké, pedig a résztvevők és elszenvedők milliói élnek még, s épp olyan passzívan tűrik a velük megesettek durva félremagyarázását, mint Kossuth halott honvédei vagy a kommün halott vöröskatonái.

2008 júniusában emlékeztek meg Nagy Imre és társai jogellenes pörének - és a kivégzéseknek - az ötvenedik évfordulójáról. Ez az évforduló fölidézte a harmincadik évfordulónak a rendszerváltás drámai eseményeiben betöltött szerepét is. Föltűnő, hogy az utóbbinak az esetében mindenki (nem majdnem mindenki, hanem mindenki) a magyar sajtóban a csöppet se kerek tizenkilencedik évforduló történéseire emlékezett, azaz 1989. június 16-ára, amikor a budapesti Hősök terén jelképesen fölgravatolták a meggyilkolt hősöket. Ebből az alkalomból a szélsőjobboldali Magyar Hírlap a fiatal Orbán Viktor emlékezetesen szép akkori arcmását közli, az MSZP-vel rokonszenvező 168 Óra (mindkettő egykor liberális lap) pedig a ravatal mellett gyász- vagy díszőrséget álló Szűrös Mátyás, Medgyessy Péter, Németh Miklós és Pozsgay Imre fényképét. A pesti sajtó szerint 1989-ben is csak Fidesz és MSZP volt, az időközben legyőzöttek eltűntek az "emlékezet"-ből.

Sólyom László akadémikus, köztársasági elnök három emlékezetes kijelentést tett ebből az alkalomból. Először is leszögezte (elvileg helyesen), hogy kizárja magát az emlékezésből az, aki képtelen választani Nagy Imre és Kádár János között. Azok az urak, akik ezt a mondatot agyonkommentálták, egyöntetűen Gyurcsány Ferenc miniszterelnökre (MSZP) értették (mintha ő volna képtelen erre a döntésre), jobbra ugyanazok, akik Gyurcsánynak azt a nem túl régi beszédét is agyonértelmezték, amelyben a Magyar Szocialista Párt elnöke egyértelműen Nagy Imre mellett tette le a garast, és elszakította pártja politikai identitását Kádár János vérfoltos hagyatékától. Ez az amnézia föltehetőleg a köztársasági elnökre is kiterjed: valószínűleg ő is úgy értette (ily módon tárgyilag téves vagy üres) mondatát, mint hermeneutái. Másodszor: ő is a tizenkilenc évvel ezelőtti "emlékezésre emlékezett" mint döntő fordulatra, mintha húsz esztendővel ezelőtt semmi se történt volna. Harmadszor: rosszindulatú megjegyzést tett hivatali elődére, a rendszerváltás ma agyonhallgatott, a csoportképekről kiretusált fontos alakjára, Göncz Árpádra, nem mellesleg 56-os elítéltre, Bibó István bizalmasára, az antifasiszta ellenállás résztvevőjére. (Ráadásul Sólyom László - "kontextusvaksága" miatt - beleszalad a "forradalom" vagy "ellenforradalom" kérdésének a csapdájába is. Amikor a kádári megtorlás ideológiai gépezete elkezdte "ellenforradalomnak" nevezni az 1956-i fölkelést, akkor ezen azt értette, hogy 1956 tőkés restaurációs kísérlet volt - ami nem igaz -, viszont azok, akik a "forradalom" változat mellett szálltak síkra, ezen azt értették, és csak azt érthették, hogy a forradalom demokratikus és szocialista forradalom volt. Ezt így gondolták maguk az ötvenhatosok is. "Ellenforradalmi", azaz restaurációs "veszélyről" először Kéthly Anna, a börtönből, majd a házi őrizetből a szociáldemokrácia élére került ortodox marxista beszélt 1956 októberében. A konzervatív Sólyom Lászlónak mindebből csak az "ellenforradalom" kifejezés negatív hangzása maradt. Hiszen nyilván nem a "szocialista forradalmat" óhajtotta ünnepelni.)

Mi történt 1988. június 16-án? A demokratikus ellenzék emlékező demonstrációt hívott össze a Batthyány-örökmécseshez, ezt a hatóság nem engedélyezte, ám tüntetők mégis összegyűltek a helyszínen. E sorok írója nem mondhatta el beszédét, mert fegyveres rohamrendőrök elhurcolták és bántalmazták, a tüntetés a rendőri erőszak elől menekülve továbbterjedt a városban, Kis János és Mécs Imre mondott emlékezetes beszédet, a demokráciát követelő

tömeget annak a Vörösmarti Mihály (!) r. tábornoknak a közegei verték végig a városon, aki aztán a 2006. őszi tüntetéseket szétverő rendőrség munkájának jogszerűségét vizsgáló állami testületnek is a tanácsadója lett a minap. Többünket őrizetbe vettek, pl. Demszky Gábort, Kőszeg Ferencet és Orbán Viktort. A rendőrök mindenkit ütöttek, ahol értek. Az akkor még államilag ellenőrzött sajtó kurta közleményeket és könnyed lódításokat közölt az esetről. Ezt a tüntetést megelőzte az 1988. március 15-i, amelyen először lépett ki a nagy utcai nyilvánosság elé a demokratikus ellenzék, ahol e sorok írójának akkor még szerencséje lehetett elmondani beszédét a Kossuth-szobor talapzatáról, amelyben 1956 óta először követelt valaki szabad választásokat, többpártrendszert és új alkotmányt a szabad ég alatt. A tüntetést az MDF nevében ugyanaznap délután elítélte szegény Csengey Dénes (nyugodjék), másnap pedig a kommunista párt sajtó. (Az Élet és Irodalom 2008. június 13-i száma közölte Litván Györgynek, a jeles történettudósnak és ötvenhatos elítéltnak Bajnok Zsolthoz, az akkori Magyar Hírlap pártfunkcionárius-főszerkesztőjéhez intézett, nyíltan szánt levelét, amelyben a néhai kormánylapnak a június 16-i tüntetésről és a törvénytelen hatósági erőszakról terjesztett hazugságait kifogásolta és igazította helyre. Litván írását a halódó rendőrállam újsága persze nem közölte: most jelent meg először.) 1988. október 23-án is volt tüntetés, amelyet az egyre hivatalosabb ellenzéki (egykorú eufemizmussal: "alternatív") szervezetek már nem támogattak, de amelyen részt vettek a demokratikus ellenzék némely "elemei".

1988-ban történt meg Magyarországon az, ami másutt - így Prágában - csak 1989-ben: az omladozó diktatúra elleni spontán és derűs lázadás. Méreteiben szerény volt, de ami forradalmi jellegű élmény a rendszerváltáshoz kapcsolódik, az - a "négyigenes" népszavazás lelkesítő, szép kivételével - 1988-ban történt. Ezt a históriát a mai hivatalos Magyarország egyszerűen törölte. Jellemző, hogy egyetlen könyv jelent meg róla most, Sneé Péter szerény kis füzet, Az én 1988-am (h. n.: a szerző kiadása [!], é. n.; ár föltüntetése nélkül), kiadója nem akadt, sehol se kapható. Remélem, a néhány megmaradt független könyvkereskedés - csakugyan érdekes: csak három jut eszembe, az Írók Boltja, a Pont a pesti Nádor utcában meg a pécsi Bagolyfészek (Ferencsek u. 36.), bár vannak még könyvespultok egy-egy művészmoziban, képtárban - legalább bizományba átveszi és árusítja majd, nagyon szép, egyszerű és letehetetlenül izgalmas. Szerezzék meg! Olvassák el! Csak ez a vékony könyvecske örökíti meg az akkori lázadók elfelejtett nevét és képét, ott van Mátrai Julianna, Diószegi Olga, Philipp Tibor, Nagy Jenő, Gondos Béla, Pászti Zsolt, Grawátsch Péter, Horváth Mihály, Bogád Antal, Bognár Mikolta, Holczer Tibor, Perlaki Tamás, Buda Géza, Keszthelyi Zsolt, Bognár Szabolcs, Bartók Gyula, Bokros Péter és még sokan mások - hogy csak az elfeledett társakat említsem. A Republikánus Kör. Az Égtájak között.

1989-ben már rosszabb volt az ember szája íze. A forradalmas mozgolódás helyét átvette az alku. 1989. március 15-én már kiegyezés eredménye volt a szónokok listája (egy évvel korábban nem sokan tülekedtek még ezért a kitüntetésért), Nagy Imréék újratemetése pedig már részben a nemzetközi nagypolitika tárgya is volt. Az állampárt megengedte a gyászünnepe, cserébe a szónokok megígérték, hogy aktuálpolitikai kérdéseket nem érintenek. Orbán Viktor is megígérte - majd avval tett szert országos hírnévre, hogy egyszerűen megszegte a szavát, s a Hősök terén már mást mondott, megalázta azokat, akiknek a jóvoltából ott volt. Remélem, senki nem hiszi, hogy ötvenhatnak a téren megszólalt történelmi hősei (Király Béla, Rácz Sándor, Méray Tibor, Vásárhelyi Miklós, Mécs Imre és a többiek) nem óhajtották a szovjet csapatok távozását, és nem volt meg a véleményük az MSZMP vezetőiről.

Orbán őket "körözte le" a máig meghatottan emlegetett zsebcsellel, a később alaposan megismert kíméletlenséggel és gátlástalansággal. Így indult a dicső pálya. Orbán azt érezhette: ez az alku nem kötelezi. Bizonyára jól tette, ki tudja. A beszéd mindenestre remek volt, s "ma már történelem", csak nem úgy, ahogy nyilvántartják.

Én sejtettem, mi készül, úgy intéztem, hogy külföldön legyek aznap. Bár persze örültem, hogy kerekasztal-tárgyalások kezdődnek, békésen szűnik meg a diktatúra. Az alku nem szép, de hát a fegyveres fölkelés se szép. De azért ha nem lett volna a később a népszavazásba torkolló szakítás a fő alkudozókkal, akkor nyilván már akkor szép csöndesen kiváltam volna a demokratikus politika műveléséből, így aztán csak öt nehéz s nem túl dicsőséges esztendővel azután.

A lényeges azonban az, hogy a rendszerváltásról hivatásszerűen és alkalmilag értekező honfiak és honleányok nem teszik föl maguknak a kérdést: miért alkudott meg a diktatúra főhadiszállása, a pártközpont? Hogyan engedhetik meg maguknak, hogy eltitkolják: a rendszerváltás nemcsak alku volt és utcaszínház, hanem lázadás is?

Kétségtelen: recsegett-ropogott a rendszer mindenütt, Gorbacsov minden fronton visszavonult. De 1988-ban még nem dőlt el minden világosan. Az 1988-i szerény mozgolódás a maga naiv káoszával - és a demokratikus ellenzék a maga öntudatos programalkotásával - azonban nyomást gyakorolt a hatalom és az ellenzék között elhelyezkedő csoportokra, az MDF-re, majd az MSZMP ún. reformköreire, szívósan taszította őket egyre radikálisabb irányba, amelyről eleinte hallani nem akartak (emlékszem, Csurka István, akivel együtt beszéltem a romániai falurombolás elleni óriási demonstráción, szememre vetette radikális túlzásaimat). 1988 világossá tette a rendszer számára, hogy ezen a káoszon csak úgy lehet úrrá, ha lövet. Ennek az ideje pedig - hála a lengyel munkásoknak - már lejárt. Egyezkedni kellett.

A mai hivatalos Magyarország azon az áron küszöböli ki 1988 emlékét (s azon az áron hamisítja meg 1956-ét), hogy nem magyarázhatja meg, ugyan mi szükség volt az egyezsége. Az egyezés természetesen - így történik ez nagyobb, hősiesebb forradalmakban is - marginalizálja a radikálisabb lázadókat. Őket még húsz év múlva is ki kell zárni a krónikából, csak hogy ekként megsemmisül az értelmezések tárgya.

És van persze "a hallgatás összeesküvésének" szégyenletesebb oka is. Bár a demokratikus ellenzék egykori tagjai szétszóródtak a világnézeti szélrózsa minden tájára, az ellenzék örökségét a nyilvánosságban a ma (szerintem a legtöbb tekintetben méltán) népszerűtlen SZDSZ vállalta. Az SZDSZ, a rendszerváltás legautentikusabb pártja vereséget szenvedett, a legyőzöttek történelme, tudjuk jól, nem történelem. Ha a rendszerváltás története igen nagy mértékben a demokratikus ellenzék, majd az SZDSZ története is, akkor ezt a történelmet el kell tiporni. Ez visszatetsző, függetlenül attól, hogy a mai (vagy akár az akkori) SZDSZ-ről kinek mi a véleménye. Csak egyetlen, de lényeges példa. Göncz Árpád kiiktatása a jelenkor történelméből: arcunkat elpirító szégyen.

De hát magáról ötvenhatról is a "reprezentatív emlékezet" kezd bohózati jelleget ölteni. A fölkelők, a "pesti srácok" történetének dicséretes mikrohisztóriai föltárása fölmenti "az emlékezőket" a politikai dimenzió megvitatása alól. Annyi bizonyos, hogy az az 1956, amelyből

kimarad az eseményekben és a represszióban is középponti szimbolikus helyet elfoglaló - akkortájt csak Aragon, Éluard, Picasso, Brecht nagyságrendjével mérhető - két világhírű kommunista értelmiségi, Lukács és Déry, az már vaudeville. Hiszen az "írópör" váltotta ki azt az európai hatást, amely sok helyütt (a legjellegzetesebben Nagy-Britanniában) a nagy tekintélyű marxista értelmiség és a hivatalos kommunista pártok közötti szakításhoz vezetett, s megindította a moszkvai központú kommunista világmozgalom - amely értelmiségiek nélkül elképzelhetetlen - hanyatlását.

Ez a "kontextusvakság" iktatja ki a történelemből az antisztálinista, demokratikus baloldal létezését (s egy másfajta történetietlenség a demokratikus emigráció szerepét...) - persze csak Kelet-Európában, különösen Magyarországon, ahol mind a demokratikus ellenzék balos múltjukat röstellő vezetőinek, mind az ötvenhatot kizárólag "nemzeti függetlenségi" szabadságharccá átfőstő jobboldalnak, mind a szégyenletes múltú reformapparatszik tábornak, mind a sztálinista maradéknak érdeke ennek a kiretusálása, és így a forradalom ötvenhatos értelemben "ellenforradalom" pingálása, a "kultuszközösség" nagyobb dicsőségére.

Ha eleven volna még a történeti érzék, a közönség kérdezősködnék. Így azonban a korszellem nem kér magyarázatot, mert beéri avval, hogy gyáva szemétségnek tekinti a tegnapot, mert a ma ilyen, s ha a ma ilyen (mondja a történeti érzék nélküli ember), akkor ilyen a tegnap és ilyen a holnap.

TGM Élet és Irodalom.